

Schwendtner Tibor

Filozófiatörténet – politika – életrajz

Heidegger életművének paradigmaticus értelmezési módjai

A filozófiatörténet-írás jelentős része politikai értelemben szélcsendes terepen dolgozik. Ha nem kifejezetten politikafilozófiáról van szó, akkor a filozófiai szövegek politikai értelme általában nem merül fel, legalábbis nem kerül előtérbe. Ilyenkor a filozófiai alkotások megítélése, értelmezése más síkokon történik. Heidegger esetében is – ha nem is teljesen – sokáig így zajlott a filozófiatörténeti értelmezés; a filozófus politikai szerepvállalása többnyire az életműtől elhatároltan került csak elő,¹ s az értelmezők túlnyomó többsége nem foglalkozott az 1933–34-es időszakon kívül eső filozófiai írások politikai vetületével, értelmével.²

A Heidegger körüli politikai viták elsősorban Heidegger egyetempolitikai beszédei, cselekedetei körül forogtak, s ugyan újabb és újabb kompromittáló dokumentumok kerültek elő a '33–34-es időszakból,³ de csak egy elszánt kisebbség állította azt, hogy emiatt Heidegger filozófiájának egésze politikai értelemben kétes értékű.⁴ Ez a kisebbség ráadásul tipikusan igen elfogultan viselkedett,⁵ emiatt sem volt nehéz a Heidegger-kutatók többségének figyelmen kívül hagynia a politikai szálát, ha például Heidegger műalkotás-értelmezéséről vagy ontológiájáról írtak értekezést. Heidegger életművét túlnyomórészt a filozófiatörténet bevett módjai szerint tárgyalták.

Heidegger gondolati naplóinak 2014-től kezdődő megjelenése⁶ gyökeresen változtatott ezen a helyzeten. Heidegger naplói nem csupán az 1933–4-es időszakban tartalmaztak politikai

Schwendtner Tibor (1962) – tanszékvezető egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Filozófia Tanszék, Eger, schwendtner.tibor@uni-eszterhazy.hu

¹ Fehér M. István Heidegger-monográfiájában például a „Politikai intermezzo: A freiburgi egyetem rektora” című fejezet tárgyalja a filozófus politikai szerepvállalását. (Fehér M. István: *Martin Heidegger*. Bp. 1992.)

² Persze voltak kivételek, ld. pl. Ernst Nolte: *Martin Heidegger. Politik und Geschichte im Leben und Denken*. Berlin–Frankfurt am Main 1992.

³ Ez történt 1987-ben, amikor Victor Farias franciául megjelentette Heidegger és a nemzetiszocializmus kapcsolatát taglaló könyvét, mely már 1989-ben megjelent németül is. (Victor Farias: *Heidegger und der Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main 1989.) A kirobban vita egy részét a Jürg Altwegg által szerkesztett *Die Heidegger Kontroverse* című kötet tartalmazza (Frankfurt am Main 1988). Egy másik nevezetes vitát az Emmanuel Faye által megjelentetett 1933–35-ös szeminárium-jegyzőkönyvek robbantották ki 2006-ban – először szintén Franciaországban – (Ld. Emmanuel Faye: *Heidegger. Die Einführung des Nationalsozialismus in die Philosophie. Im Umkreis der unveröffentlichten Seminare zwischen 1933 und 1935*. Berlin 2009).

⁴ E megközelítés képviselője a már említett Emmanuel Faye mellett például az édesapja, Jean-Pierre Faye, továbbá pl. Georges-Arthur Goldschmitt, Sidonie Kellerer.

⁵ A legkivívőbb Emmanuel Faye működése, amely komoly kritikát váltott ki a Heidegger-kutatók között. Ld. ehhez Thomas Sheehan: *Emmanuel Faye: The Introduction of Fraud into Philosophy*. *Philosophy Today* 59. no. 3 (2015). 367–400.

⁶ Martin Heidegger: *Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931-1938)*. Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main 2014; *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)*. Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main 2014; *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939-1941)*. Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main 2014; *Uö: Anmerkungen I-V. (Schwarze Hefte 1942-1948)*. Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main 2015.

kijelentéseket, hanem 1931-től a negyvenes évek végéig.⁷ Ehhez járultak azok a levelek, melyeket Fritz öccsének írt a filozófus, melyekből kiderült, hogy legkésőbb 1930-ban olvasta a *Mein Kampf*-ot,⁸ s Hitler rajongója volt 1930-tól kb. 1937-ig.⁹ A politikai dimenzió jelentősége nyilvánvalóan túlterjedt azon a rövid egy-két éven, amikor Heidegger látható politikai szerepet vállalt. Most már tudhatjuk, hogy miközben olyan szövegeket írt, mint *A műalkotás eredete*¹⁰ vagy a *Beiträge zur Philosophie*,¹¹ milyen politikai gondolatok járhattak a fejében. E szövegeket, sok más szöveggel együtt tipikusan a hagyományos filozófiatörténet-írás módszereivel szokták tárgyalni, nem pedig mint olyan írásokat, melyeknek politikai értelmük van. *A kialakult új helyzetben azonban már a politikamentes értelmezés szorul külön indoklásra.* Úgy tűnik, Heidegger filozófiai írásainak értelmezésekor elengedhetetlen a politikai értelem és az életrajz összefüggéseinek bevonása.

A filozófiatörténet-írás bevett típusai

Hogy a kérdést megfelelő távlatból szemléljük, először a filozófiatörténet írás néhány bevett típusára szeretnék reflektálni. Az egyszerűség kedvéért öt – egymással sokszor kombináltan alkalmazott – típust különböztetek meg: 1. az immanens, ismertető-analizáló-kifejtő vizsgálat; 2. filozófiatörténeti kontextusba helyező, hatásösszefüggéseket felmutató elemzés; 3. a jelen filozófiai szituációjára orientálódó, az eredeti gondolatokat mintegy újrafelhasználó-aktualizáló értelmezés; 4. a tudásszociológiai, leleplező jellegű vizsgálódás; 5. politikai perspektívájú értelmezés, amely a filozófus politikai cselekedeteit, írásainak politikai konzekvenciáit veszi elsősorban górcső alá.

Hosszas magyarázatot nem igényelnek ezek a jól ismert típusok.

1. *Az immanens, ismertető-analizáló-kifejtő vizsgálat* úgy tekint a filozófiai szövegegyüttesre, mint egy önálló univerzumra, amelynek belső szabályai és logikája van. Az értelmezés célja a szöveg belső értelmének minél alaposabb kifejtése, a nem kézenfekvő kapcsolatok megmutatása, esetleges ellentmondások kimutatása. Az ilyen elemzések fogalomhasználata általában alkalmazkodik a vizsgált filozófus fogalmiségéhez, jellemzően azokat a kifejezéseket, terminusokat használja, melyeket a vizsgált filozófus.¹²

⁷ Az 1946–51-es időszak bejegyzéseit tartalmazó kötetből a politikai témák már teljesen hiányoznak. Ld. Martin Heidegger: *Anmerkungen VI-IX. (Schwarze Hefte 1948/49-1951)*. Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main 2018.

⁸ Walter Homolka – Arnulf Heidegger (Hrsg.): *Heidegger und der Antisemitismus*. Freiburg 2016. 21–22.

⁹ Több forrás alapján 1937-re lehet tenni Heidegger elfordulását Hitlertől és a nemzetiszocialista politikától. 1938–40-ból származó feljegyzésekben így ír Heidegger a totalitárius politikáról, melybe minden jel szerint a náciizmust is besorolja: „A hatalom lényegi beteljesedésének történetileg megállapítható jele a »planetarizmus« és az »idiotizmus«. A »planetarizmus« a hatalmi működésnek az egész földre való vonatkozását jelenti [...] Az »idióta« (idion) pedig az önmagára-való gerjedelem elsőbbségét jelenti, amely mindenekelőtt mint szubjektivitás nyilvánul meg.” „A planetarizmus főbűnözőket, akik a legeslegújabb korban váltak először lehetségessé és szükségszerűvé, egy kézen éppen meg lehet számolni.” – Martin Heidegger: *Die Geschichte des Seyns*. Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main 1998. 74. 78. A planetarizmus főbűnözők egyike ekkorra Heidegger számára nyilvánvalóan Hitler.

¹⁰ E viszonylag rövid szöveg, melyet a filozófus 1931 és 1936 között írt, Heideggernek egyik legszebb írása. (Ld. Martin Heidegger: *Holzwege*. Hrsg. von Friedrich-Wilhelm von Herrmann. Frankfurt am Main 1977. 1–74.)

¹¹ Martin Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt am Main 1989.

¹² Tiszta formában pl. Friedrich-Wilhelm von Herrmann Heidegger-értelmezései képviselik ezt az irányt, ld. pl. Friedrich-Wilhelm von Herrmann: *Hermeneutische Phänomenologie des Daseins I*. Frankfurt am Main 1987; Uő: *Subjekt und Dasein*. Frankfurt am Main 1985.

2. *A filozófiatörténeti kontextusba helyezõ, hatásösszefüggéseket felmutató elemzés* a vizsgált filozófiát dialógus szituációba állítja. Abból indul ki, hogy egy filozófiai szöveg be van ágyazva az adott kor releváns filozófiai diskurzusai közé. Minden filozófust hatások sokasága ér, melyeket a maga módján feldolgoz, és a feldolgozott, elsajátított tartalmakat beépíti a saját gondolati világába. E kontextualizálással a filozófiatörténész mintegy beleszövi a vizsgált gondolati művet a kor gondolati hálózatába.¹³

3. *A jelen filozófiai szituációjára orientálódó, az eredeti gondolatokat mintegy újrafelhasználó-aktualizáló értelmezés* abból indul ki, hogy itt és most kell hatnia az illetõ filozófiának, emiatt úgy tekint az áthagyományozott filozófiai szövegre, mint valami kincsestárra, amelyből olyan tartalmak, érvek, logikai összefüggések nyerhetõk ki, melyek a jelen filozófiai vitáiban alkalmazhatóak.¹⁴

4. *A tudásszociológiai, leleplezõ jellegû vizsgálódás* nem hisz a gondolati dimenzió önálló érvényességében, hanem úgy véli, hogy egy gondolkodó társadalmi helyzete döntõ befolyással van az illetõ által képviselt gondolatok szerkezetére, végsõ értelmére. A tudásszociológiai megközelítés célja, hogy visszavezesse a gondolati összefüggéseket arra a léttalajra, ahonnan vétettek.¹⁵ A tudásszociológia úgy véli, hogy a filozófus képtelen magát szabadon meghatározni, mert már beleégték azok a meghatározottságok, melyek a beleszületett társadalmi pozícióját jellemzik.¹⁶

5. *A politikai perspektívájú értelmezés* az illetõ filozófus politikai megnyilvánulásából indul ki, s azt vetíti vissza a filozófus életművére. A filozófus politikai irányultságát döntésnek vagy szociológiai adottságnak tekinti. Ezt a politikai irányultságot vetíti vissza az életműre, keresi azokat a pontokat, melyek e politikai értelmezést alátámasztják. E megközelítésmódban elsõdleges a politikai szempont érvényesítésére való törekvés, s alárendelõdik a gondolati tartalom immanenciája.¹⁷

Sok esetben azt is látjuk, hogy egy-egy filozófiatörténész több megközelítésmód kombinációját alkalmazza.¹⁸ A gondolati naplók megjelenése után ugyanakkor a politikai értelmezés vált dominánssá, korábban elképzelhetetlen módon és elképzelhetetlen pontokon is érvényesülni próbált. A hagyományos filozófiatörténeti megközelítések pedig ezzel párhuzamosan legitímációvesztést könyvelhettek el. Heidegger-szakértõk sokasága szállt be a politikai értelmezési vitába,¹⁹ melynek résztvevõi vagy éles politikai kritikát fejtettek ki, vagy megpróbálták védeni a politikai támadásoktól Heidegger filozófiáját.²⁰

¹³ Ld. pl. Rüdiger Safranski: *Egy némethoni mester*. Bp. 2000.

¹⁴ Tipikus példa erre a tudományhermeneutika gyakorlata. Ld. Schwendtner Tibor – Ropolyi László – Kiss Olga (szerk.): *Hermeneutika és a természettudományok*. Bp. 2001, vagy a posztmodern Heidegger tézise, ld. Vajda Mihály: *A posztmodern Heidegger*. Bp. 1993.

¹⁵ „A tudásszociológia [...] a tudás úgynevezett »létkötöttségének« tanát igyekszik megalkotni, illetve kimunkálni, történeti-szociológiai kutatásként pedig a különféle múlt- és jelenbeli tudástartalmak e »léthezkötöttségének« a kimutatásán fáradozik.” – Mannheim Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Bp. 2000. 299.

¹⁶ Pierre Bourdieu könyvében Heidegger vonatkozásában éppen ezt kísérte meg. (*Martin Heidegger politikai ontológiája*. Bp. 1999).

¹⁷ Ezt tette már a *Fekete füzetek* megjelenése előtt többek között a már említett Victor Farias és Emmanuel Faye.

¹⁸ A magyar nyelvû szakirodalomban jó példa ez elsõ két megközelítésmód együttes használatára Fehér M. István monográfiája (Fehér M. István: *i. m.*), a nemzetközi szakirodalomból pedig Theodore Kisiel: *The Genesis of Heidegger's Being & Time*. Berkeley. 1993.

¹⁹ Ld. például Peter Trawny: *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*. Frankfurt am Main 2014; Ingo Farin – Jeff Malpas (eds.): *Reading Heidegger's Black Notebooks 1931-1941*. Cambridge. 2016; Hans-Helmuth Gander – Magnus Striet (Hrsg.): *Heideggers Weg in die Moderne*. Frankfurt am Main 2017; Marion Heinz – Sidonie Kellerer (Hrsg.): *Martin Heideggers 'Schwarze Hefte'*. Berlin 2016.

²⁰ Ehhez ld. Schwendtner Tibor: *Heidegger és a nemzetiszocializmus*. Bp. 2016. 61–65.

Felmerül a kérdés, hogy *mi a teendő, ha sem a támadás-védelmzés sémát követő politikai perspektívájú értelmezés, sem pedig a hagyományos filozófiatörténeti megközelítés nem kínál vonzó irányt a Heidegger-értelmezésben.* Sem a politikai tartalmaktól való elzárkózás, sem pedig a politikadominanciájú értelmezések nem kínálnak kiutat a létrejött szituációból. *Talán lehetne olyan alternatívát találni, amely túl is mutat a Heidegger-értelmezés mai szituációján.*

Kihívás-válasz logikája

Az általam javasolt megközelítésmód a filozófus egzisztenciális-politikai szituációját mint az illető filozófus által megértett szituációt próbálja rekonstruálni, az eközben megszületett filozófiát pedig e megértett szituációban rejlő kihívásokra adott gondolati válaszként fogja föl. *A kihívás-válasz korrelációs összefüggés* lehetővé teszi, hogy ne tételezzünk sematikus kapcsolatot a kor szituációja és az adott filozófia között, hanem szabad, filozófiai természetű, az adott kor filozófiai horizontjára vonatkoztatott válaszként fogjuk föl az illető gondolati teljesítményt. A vizsgálatot hermeneutikai-fenomenológiai eszközökkel fogom megvalósítani. Azt a kérdést, hogy az érintett filozófusok hogyan értették meg saját egzisztenciális-politikai szituációjukat, a filozófiai művek elemzésén túl levelek, naplók, egyéb dokumentumok bevonásával vizsgálom.

E tanulmányban ezt a filozófiatörténeti megközelítésmódot Heidegger gondolkodására alkalmazom, azt a kérdést itt nem vizsgálom, hogy mennyire lehet ezt a megközelítésmódot szélesebb körben alkalmazni. Heidegger helyzete azért speciális, mert a naplóiiban több ezer oldalas szövegegyüttest hagyott ránk, amely többek között Heidegger politikai önértelmezését tartalmazza. Ez az önértelmezés részben a saját politikai tetteire, részben saját filozófiai írásaira vonatkozik. Ezt kiegészítik azok a bizalmas levelek, melyeket feleségének, barátnőinek és barátainak, kollégáinak, illetve testvérének írt. Ez az anyag együttesen lehetővé teszi, hogy Heidegger politikai kordiagnózisait, saját egzisztenciális pozíciójának értékelését, illetve filozófiájának politikai irányultságát rekonstruáljuk. Heidegger filozófiai munkásságát pedig évről évre nyomon követhetjük 1919 és 1969 között. Rendelkezésünkre áll tehát két párhuzamos anyag, mely összeolvasható, s a filozófiai munkásság a kihívás-válasz korrelációs összefüggés mentén újraértelmezhető.

Ha e megközelítésmódot a fent felsorolt bevett eljárásokkal összevetjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a hagyományos módszerek közül az első három pontban felsoroltakkal egyáltalán nincs ellentmondásban, inkább komplementer viszonyban áll: 1. szövegek belső összefüggésének értelmezése nyilvánvalóan hozzátartozik a vizsgálathoz; 2. hasonlóan érvényes a kontextusba helyezésre is, a kihívás-válasz korrelációban történő vizsgálódás számára is elengedhetetlen a filozófiatörténeti kontextus és hatásösszefüggés figyelembevétele; 3. a kortárs tematika bevonása gazdagíthatja az elemzést, hiszen a mai filozófiát is érthetjük kihívás-válasz korrelációban, ennyiben a jelenre vonatkoztatás a perspektíva lehetséges kitérítését jelentheti. A 4. tudásszociológiai megközelítés és 5. a politikai perspektívájú értelmezés kapcsolata a kihívás-válasz korreláció mentén zajló vizsgálatokkal már sokkal ellentmondásosabb.

A tudásszociológia és a szociálkonstruktivizmus abból az előfeltevésből indul ki, hogy a filozófusok meghatározott társadalmi csoportokat képviselnek, s e létbeágyazottságuk határozza

meg többé-kevésbé a gondolkodásmódjukat.²¹ Ilyen kísérlet volt például Pierre Bourdieu *Martin Heidegger politikai ontológiája* című könyve, mely megkísérelte Heidegger társadalmi származásából levezetni ontológiai-politikai elképzeléseit.²² Az ilyen típusú kísérletek nagy veszélye, hogy nem eléggé érzékenyek a filozófiai problematika belső összefüggéseire, és ezért sematikus, leegyszerűsítő válaszokat fogalmaznak meg, ahogy ezt Bourdieu is tette.

Az elvi különbség a szabadság pozíciójának megítélésében rejlik. A szociológia *oksági összefüggésekben gondolkodik*, David Bloor, az erős program képviselője fogalmazta meg ezt talán a legeggyértelműbben: „Okságinak kell lennie, vagyis azokkal a feltételekkel kell foglalkoznia, amelyek a vélekedés- vagy tudásállapotokat előidézik.”²³ Mannheim megengedőbbnek tűnik, amennyiben egy helyütt a „létkötött gondolkodás” jellemzésével összefüggésben úgy fogalmaz, hogy „[m]indezzel nem állítom, hogy a szellem, a gondolkodás más sem volna, mint a társadalmi helyzetek kifejeződése, tükröképe, hogy csak kalkulálható meghatározottságok léteznének, s ne volnának a »szabadságnak« a szellemben gyökerező lehetőségei [...]”.²⁴ Mannheim a szabadságot a determinizmus sűrű hálójának kis hézagjaiba pozicionálja.²⁵ *A tudásszociológia ily módon a szabadság maradványfogalmát*²⁶ alkalmazza, vagyis a determináltság hiánya felől tekinti a szabadságot, nem az emberi lét alapjellemzőjeként.

Magam részéről viszont – a heideggeri hermeneutikára támaszkodva – abból indulok ki, hogy a gondolkodó az általa *megértett* szituációban tartózkodik, amely kihívásként jelenik meg a szabad egzisztencia számára. *A megértés folyamata maga is szabadságon alapul, ahogy a válasz is, melyet a kihívásra a gondolkodó ad.* E megértésbe természetesen rengeteg minden belejátszik, de a megértett szituációhoz a szabad egzisztencia viszonyul és dönt.

Heidegger a freudi pszichoanalízissel konfrontálódva reflektált a szituáció determináltságának problémájára: „Motívum az emberi cselekvés mozgatóalapja. Kauzalitás a természeti folyamatok lefolyásának mozgató alapja. [...] A motívum a szabad akaratot hívja elő, de nem korlátozza azt. [...] *Motiváció* az emberi egzisztenciát érinti a világban mint egy cselekvő, tapasztaló lényt.”²⁷ „Motívumot nem lehet a megértéstől elválasztani. A megértés a motívum lényegéhez tartozik, akkor tudunk követni valamit, ha azt már megértettük.”²⁸

Amit Heidegger a pszichoanalízissel kapcsolatban kifejt, teljes egészében alkalmazhatjuk a problémánkra. Egy gondolkodó szituáltsága döntően függ attól, hogy mit ért meg abból a történelmi, politikai helyzetből, melyben él, és a szituáltság önmagában nem csorbítja a szabadságát:

²¹ Mannheim „a»kollektív szubjektumok« [...] gondolkodási szerkezeteinek totalitását” vizsgálva arra jutott, hogy az elméletek, létértelmezések eredete „egy csoport kollektív, az egyén gondolkodása mögött meghúzódó akarat-összefüggésben” lelhető fel, s „az egyén gondolkodása csak részesedik ennek már előzőleg adott aspektusszerkezetében.” – Mannheim Károly: *i. m.* 301–303.

²² Bourdieu következőképpen jellemzi az általa alkalmazott szemléletmódot: „A kulturális alkotások legsajátabb jellegzetességei tehát az alkotó társadalmi helyzetéből fakadnak.” Bourdieu: *i. m.* 94.

²³ David Bloor: *A tudásszociológia erős programja. = Tudományfilozófia.* Szerk. Forrai Gábor – Szegedi Péter. Bp. 1999. 430.

²⁴ Mannheim Károly: *i. m.* 297.

²⁵ Bourdieu pedig így foglal állást: „A filozófus kettős hovatartozását egyfelől a társadalmi – közelebről pedig a hatalmi – mezőben számára kijelölt, másfelől a filozófiai teremtés mezejében kivívott helyzete írja le.” – Bourdieu: *i. m.* 61.

²⁶ A maradványfogalom (Restbegriff) kifejezést Husserl alkalmazta a *Válság-könyvben*, ő a pozitívizmus tudományfelfogására alkalmazta. „Korunk pozitívista tudományfogalma tehát – történetileg szemlélve maradványfogalom.” – Edmund Husserl *Az európai tudományok válsága I.* Bp. 1998. 25.

²⁷ Martin Heidegger: *Zollikoner Seminare.* Hrsg. von Medard Boss. Frankfurt am Main 1994. 26–28.

²⁸ Uo. 249.

az emberi egzisztencia szabadon reagál arra, amit felfog és megért. A kauzalitás fogalmának alkalmazásával elvétjük az emberi lét természetét. Ilyen értelemben az általam javasolt filozófiatörténeti megközelítésmód távol áll a tudásszociológia szemléletmódjától, amely, mint láttuk, a szabadság maradványfogalmával dolgozik.

A következő kérdés, hogy mennyiben politizálja át a kihívás-válasz megközelítésmódja az illető filozófiát. Ha egy filozófiát egy történeti-politikai szituációra adott válaszként fogunk föl, akkor kétségtelenül politikai értelmet (is) tulajdonítunk e válasznak, vagyis az illető filozófiának. Mit jelent politikai értelmet tulajdonítani egy filozófiának? Ha ezt megkíséreljük megtenni, szűk ösvényen kell haladnunk, két veszély között kell egyensúlyoznunk: az egyik, hogy trivialisokat állítunk, ami egyébként a szociológiai megközelítéseket is állandóan fenyegeti; a másik veszély, hogy többet állítunk a kelleténél, és politikailag megbélyegezzük az illető filozófiát. A kritikus önreflexió elengedhetetlen e vállalkozásnál és persze az immanens és kontextuális filozófiatörténeti elemzés folyamatos működtetése: egy valódi filozófus mindig párbeszédben áll más filozófusokkal, s jellemzően saját gondolati világán belül marad. Nem mondhat bármit, saját filozófiájának logikája folyamatosan érvényesíti magát gondolkodása során. Úgy kell tehát egy filozófia politikai értelmét, értelemét megtalálnunk, hogy eközben megőrizzük az illető filozófia belső logikáját, és figyelemmel vagyunk a létrejöttében szerepet játszó hatásösszefüggésekre.

A politikai értelem keresésének ugyanakkor *vezérfonalakra van szüksége*, melyek mentén megválaszolható a kérdés: miben áll egy filozófia politikai értelme? Az egyik legfontosabb ilyen vezérfonal *a cselekvőképesség* kérdése lehet: milyen feltételei vannak a cselekvésnek, és milyen feltételei annak, hogy a cselekvés alanyiségének? Az alanyiség problémája továbbvezet bennünket a szubjektivitás, az önzonosság és a szabadság mibenlétének irányába. *E kérdések ugyanakkor nem maradhatnak meg az individuum szintjén, ezért a hagyomány, a társadalom és a közösség, továbbá a történetiség és a történelem értelmének kérdése* is vezérfonalává válhat a politikai értelem vizsgálatának. *Összességében a praxis feltételeit járják körül ezek a vizsgálatok – a végső értékek és értékek szem előtt tartásával. Minden filozófia esetében van egy sajátos mintázata ezeknek az összefüggéseknek, melyek az adott filozófia politikai értelmét hordozzák.* Döntő, hogy kellő tapintattal, rugalmassággal és távolságtartással elemezzük ezt a problémakomplexumot.

Fordulópontok Martin Heidegger gondolkodói fejlődésében

A kihívás-válasz logikájának alkalmazása abból az előfeltételezésből indul ki, hogy a *Heidegger gondolkodásában bekövetkezett fordulópontok elsősorban nem belső filozófiai fejlődés következményei, hanem válasznak tekinthetők Németország és egyáltalán a Nyugat történelmi és ezzel összekapcsolódó szellemi fordulópontjaira*, illetve ezek Heidegger személyes életében való lecsapódásaira. Hipotézisem szerint érdemes együtt szemlélnünk a történeti események filozófiai percepcióját, szellemi következményeit, a válaszkeresés útjait és a Heidegger gondolkodásában bekövetkezett fordulatokat. A történeti eseményeket, illetve azok közkezen forgó filozófiai és egyéb értelmezéseit egzisztenciális kihívásként tekintjük Heidegger számára, akinek ebben a szellemi erőterben kell a személyes döntéseit is meghoznia, illetve a filozófiájának újragondolását elvégeznie.

Heidegger gondolati fejlődésében a következő fordulópontokat, illetve szakaszokat különböztetem meg:

1. 1919 környékére tehető az úgynevezett fiatal Heidegger filozófiájának kialakulása, a fakticitás hermeneutikájának kidolgozása; a *Lét és idő* gondolatvilágát is ide tartozónak tekintjük, e korszak vége kb. 1928.

2. 1929–35: a metafizikai korszakként jellemzett időszak, mely 1933 után kiegészül politikai, aktivista értelmezéssel.

3. 1936–38 táján jön létre a kései léttörténeti filozófia, e perspektíva sok tekintetben már Heidegger haláláig meghatározó marad.

4. 1945–48 környékén ugyanakkor jelentősen módosul Heidegger késői filozófiája, ebben az időszakban formálódik a ráhagyatkozás (Gelassenheit) fogalmára épülő gondolkodásmód.

Feltételezésem szerint *e fordulópontok összefüggésbe hozhatóak* Németország, illetve a Nyugat nagy történeti fordulataival:

1. A fakticitás hermeneutikájának kidolgozása részben válasznak tekinthető az első világháború végén bekövetkezett német kapitulációra, a császári rendszer összeomlására.

2. A metafizikai korszak aktivizmusa összefüggésbe hozható az 1929–32-es gazdasági világválsággal, illetve az 1933-as náci hatalomátvétellel.

3. A kései léttörténeti filozófia válasznak tekinthető a náci hatalmi berendezkedés harmincas évek második felében bekövetkezett stabilizációjára és az ezzel összefüggő háborús előkészületekre, egyáltalán a náciizmus agresszív, imperialista, totalitárius jellegének manifesztációira.

4. A Gelassenheit filozófiája pedig válasz a háborús vereségre, a náci Németország összeomlására és a Német Szövetségi Köztársaság megalakulásával kialakuló konszolidációjára.

Hipotézisem szerint *gondolkodói útja során négy nagy történelmi-politikai kihívás érte Heideggert, s ezek mindegyikére mélyreható filozófiai választ adott. Heidegger gondolati fejlődésének ezek voltak az igazi fordulópontjai, s ezeket a fordulópontokat abból a szempontból is értelmezhetjük, hogy azoknak mi volt a politikai értelme. E megközelítés természetesen nem akarja elhalványítani azokat a filozófiai hatásösszefüggéseket, melyek Heidegger gondolkodásában jelen voltak, ám mégis innen származtatjuk a filozófus gondolkozásában bekövetkezett fő fordulópontokat.*

A következőkben példaként az 1919-es időszakot, vagyis a fakticitás hermeneutikájának születését kiválasztva megpróbálom a kihívás-válasz megközelítésmódjának alkalmazását bemutatni.

1919 – a fakticitás hermeneutikájának születése

Heidegger az első világháború alatt különböző posztokon szolgált, szívproblémái miatt fegyveres harcokban nem vett részt. 1918 őszén Verdun közelében egy meteorológiai állomáson teljesített szolgálatot, a német kapituláció után innen tért haza 1918 végén.²⁹ 1919-ben a kora tavaszi háborús szükségszemeszterben és az arra következő nyári szemeszterben már előadásokat tartott az egyetemen.

²⁹ „A november 11-én életbe lépett fegyverszünet után tért vissza Freiburgba, ahol terhes felesége várt rá. Elfriede december 23-án kereste fel barátjukat, Engelbert Krebset, aki a párt a freiburgi egyetemi kápolnában annak idején összeadta, hogy közölje vele, hogy »ő és férje őszintétlennek tartaná, ha a gyerekeiket ilyen körülmények között a katolikus liturgia szerint keresztelnék meg.«” – Alfred Denker: *Unterwegs in Sein und Zeit*. Stuttgart 2011. 49.

Heidegger ez időszakban írt leveleiből³⁰ felvázolható, hogy *miként értelmelte és értékelte és miként élte meg a háborús vereséget és a Német Császárság összeomlását.*

Az első, ami feltűnik ezeknek a leveleknek olvastán, a túlradó öröm és várakozás – különösen ami az egyéni perspektívát illeti. Elisabeth Blochmann-nak például a következőket írja 1918 kora őszen: „Az utazás a frontra csodálatos volt. Az itteni egyszerű körülményekről majd később beszámolok. Néha hozzájutok a munkához is, és belül különösen nyitottnak és frissnek érzem magam, [...] a legsajátabb milióból való kiragadottság [...] áldozat. – Ez az áldozat azonban különösen megtisztítja, lelkileg és szellemileg megemeli az embert.”³¹ Egy másik levelében arról tudósítja barátját, hogy „[n]ekem igazán kedvem van élni [...]”³²

Ez az egyéni jókedv összekapcsolódik azzal a belátással, hogy a császári Németország összeomlása szükségszerű és jó dolog, megnyithatja az utat komoly, akár forradalmi változások előtt. „Hogy miként fog alakulni egyáltalán az élet e befejezés után, amelynek jönnie kellett és ami az egyetlen menekvésünk, bizonytalan.”³³ Figyelemre méltó a megfogalmazás: a háborús vereség és összeomlás az „egyetlen menekvésünk”! Eszerint Heidegger az 1914 előtti politikai-kulturális berendezkedést elviselhetetlennek tekintette. Kérdés, hogy mit gondolt az addig fennálló és éppen összeomló politikai rendszerről. A levelezések alapján néhány vonás felvázolható.

Egy helyütt feleségének szóló levelében így ír: „Az állami életet és egyáltalán az államfelfogást a teljes céltalanság, üresség és értékidegenség uralta [...]”³⁴ Másutt – szintén a feleségének – arról ír, hogy az államot az eddigi alakjában „etikai-metafizikai orientációhiány” jellemezte, ahol „a személyiségben rejlő javak és lehetőségek” kibontakozását akadályozzák, „megmérgezik”, „szétzúzzák”.³⁵ E világot szerinte „a lélek nélküli politika”,³⁶ „a riasztó nivótlanság” és a „polgári közepszerűség” jellemzi.³⁷ Az egyetemen zűrzavar és közepszerűség uralkodik, az „akadémiai ifjúság”-ot pedig „belső gyámoltalanság” jellemzi.³⁸

Az általános politikai kilátásokat illetően – a későbbi fejleményeket figyelembe véve – eléggé riasztó gondolatokat fogalmaz meg: „Itt csak olyan új emberek segítenek, akik a szellemmel és annak követelményeivel eredeti rokonságban vannak és mindig sürgetőbben ismerem fel a vezér (Führer) szükségzerűségét – csak az egyes személy képes teremtsre (a vezetésben is), a tömeg soha – népünk szellemileg-lelkileg sokkal inkább elszegényedett, mint amennyire a jövőben anyagilag el fog

³⁰ Feleségének, Elfride Petrinek rendszeresen írt a frontról és a különböző helyekről, ahová vetette a sorsa ezekben az években. Ld. Martin Heidegger/Elfride Heidegger: *Mein liebes Seelchen' Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride 1915-1970*, Hrsg. von G. Heidegger. München 2005. 9. Elég sok és tartalmas levelet írt még Elisabeth Blochmannnak, akivel felesége révén került kapcsolatba. Ld. Martin Heidegger/Elisabeth Blochmann: *Briefwechsel 1918-1969*. Hrsg. von J. W. Storck. Marbach am Neckar 1989. Karl Löwith-tel 1919-től kezdett levelezni, s e levelek igen izgalmasak, különösen Heidegger filozófiai önértelmezése tekintetében. Ld. Martin Heidegger/Karl Löwith: *Briefwechsel 1919-1973*. Hrsg. von A. Denker. Freiburg 2017. Jaspersszel 1920-ban ismerkedett meg, s akkor kezdődött a szintén igen érdekes levelezésük. Ld. Martin Heidegger/Karl Jaspers: *Briefwechsel 1920-1963*. Hrsg. von W. Biemel und H. Saner. Frankfurt am Main 1992. Sajnos öccsével, Fritzcel folytatott levelezésének eddig csak egy része jelent meg, mely az 1930 utáni, politikai tartalmú leveleket tartalmazza. Ld. Walter Homolka – Arnulf Heidegger (Hrsg.): *i. m.* 16–175.

³¹ Martin Heidegger/Elisabeth Blochmann: *i. m.* 9.

³² Uo. 12.

³³ Uo.

³⁴ Martin Heidegger/Elfride Heidegger: *i. m.* 85.

³⁵ Uo. 67.

³⁶ Uo. 89.

³⁷ Uo. 90.

³⁸ Martin Heidegger/Elisabeth Blochmann: *i. m.* 7, 9.

szegényedni.³⁹ Egy vezérre való várakozás nem csak Heidegger sajátja volt ebben az időben, gondoljunk csak arra, hogy Max Weber *A politika mint hivatás* címmel, 1919 januárjában tartott előadásában, melyet 1919 őszén meg is jelentetett, megidézi a karizmatikus vezér alakját.⁴⁰ Egyáltalán nem kizárt, hogy az előadás híre – például Löwithen keresztül⁴¹ – addig eljutott Heideggerhez.

Heidegger elsősorban azonban nem közvetlenül politikai megoldást, hanem szellemi választ keres a kialakult szituációban. Elisabeth Blochman-nak írt egyik levelében utal arra, hogy az 1919-es nyári szemeszteren *Über das Wesen der Universität und des akademischen Studiums* címen fog előadásokat tartani, s ezzel összekapcsolva írja, hogy „Bizonyos és rendíthetetlen az a követelmény a valóban szellemi emberek számára, hogy éppen most ne legyenek gyengék, hanem eltökélten vegyék kezükbe a vezetést, s a népet neveljék hitelességre és az ittlét valódi javainak valódi értékelésére.”⁴² Heidegger a feleségének írt leveleiben is a „szellem valódi forradalmasításá”-nak követelményét fogalmazza meg, amely „radikalizmus”, „az egész ember teljes bevetése” révén történhet csak meg.⁴³ Heidegger fő célpontja az egyetemi ifjúság, mert már a fiatal docensekben sem bízik e tekintetben.⁴⁴ „Az a belső bizonyosságom, hogy e fiatal emberek itt [az egyetem lényegéről szóló kurzuson – S.T.] belsőleg éberek és erősek lesznek, és »kovászként« lépnek a mi eljövendő állam- és népeletünkbe.”⁴⁵

Heidegger a saját pozícióját is végiggondolja, hogy miként tudja elhelyezni saját magát és filozófiáját ebben a történeti-politikai szituációban. Löwithnek 1921 augusztusában írt levelében filozófiáját úgy mutatja be, mint amely e történeti-faktikus szituációból jön létre: „Az »én vagyok«-omból dolgozom konkrét-faktikusan – az én szellemi és egyáltalán faktikus eredetmiliő-életösszefüggésemből, abból, ami eleven tapasztalatként számomra itt hozzáférhető, amiben élek. Ez a fakticitás mint egzisztens nem pusztá, vak ittlét [...]”⁴⁶

A „Herkunft-Milieu-Lebenszusammenhang” jelenti a filozófiája kiindulópontját, kérdés persze, hogy e kiindulópont milyen bázist jelent a gondolkodó számára. Heidegger bizonyos helyeken jelzi azokat az óriási feszültségeket, melyek az egzisztenciális-személyes pozícióját meghatározzák. Blochman-nak írt levelében 1918 júniusában azt írja, hogy „a személyiség belső hitelesség által meghatározott életéhez [...] szükségképpen hozzátartozik a hasadtság ridegsége, a visszaesések és új kezdetek, a kihordhatatlan szenvedés a problematikustól és a kérdésestől”.⁴⁷ A feleségének is azt fejtegeti egy 1919. szeptemberi levelében, hogy „[a]z abszolút produktivitásnak ugyancsak megvan a maga háttorzongató idegensége [...]”⁴⁸

³⁹ 1919. október 17, Martin Heidegger/Elfriede Heidegger: *i. m.* 85. sk.

⁴⁰ Max Weber: *A politika mint hivatás*. Bp. 1989. 9.

⁴¹ Löwith jelen volt Weber előadásán, és pár hónappal később megismerkedett és közeli kapcsolatba került Heideggerrel.

⁴² Martin Heidegger/Elisabeth Blochmann: *i. m.* 12. E követelmény végigkíséri Heideggert egészen a rektori időszakig, amikor a legnagyobb lendülettel veti bele magát az egyetempolitikába, s fogalmazza meg a nép átnevelésének igényét. „A népet átható, új politikai mozgalom alapvonása nem más, mint a nép néppé történő nevelése és átnevelése az állam által.” – Martin Heidegger: *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges. 1910-1976*. Hrsg. von H. Heidegger. Frankfurt am Main 2000. 304.

⁴³ Martin Heidegger/Elfriede Heidegger: *i. m.* 90.

⁴⁴ „[É]n mindenesetre pesszimista vagyok a tekintetben”, hogy „képesek vagyunk a fiatal docensek valódi szövetségét az új gondolkodás érdekében létrehozni.” – Uo. 90.

⁴⁵ Uo. 88.

⁴⁶ Martin Heidegger/Karl Löwith: *i. m.* 53.

⁴⁷ Martin Heidegger/Elisabeth Blochmann: *i. m.* 7.

⁴⁸ Martin Heidegger/Elfriede Heidegger: *i. m.* 99.

Összességében a következő kép rajzolódik ki a fiatal Heidegger személyes megnyilatkozásairól: lehetőségek kinyílásaként élte meg a Német Császárság háborús vereségét. E felszabadultság-érzés korrelátuma a korabeli politikai-kulturális intézményekkel szembeni erős bizalmatlanság volt. E bizalmatlanság kiterjedt a tudományra és a filozófus számára mindvégig kitérített jelentőségű egyetem intézményére is. Figyelemre méltó, hogy a filozófus a személyes életvilágát is szűkösnek és fojtogatónak éli meg, egyáltalán nem tűnik ez az életvilág az újrakezdéshez támpontot nyújtó eredetszférának.⁴⁹ Az világos számára, hogy az intézményes, kulturális, életvilágbeli csődre egzisztenciális válasz adandó. Ez az egzisztenciális válasz csak akkor lehetséges szerinte, ha képesek vagyunk megtartani magunkat a válságban. A válságban való kitartás követelménye a heideggeri gondolkodás egyik alapjellemezője lesz. Nem is egyszerűen válságban való kitartásról van szó, hanem arról, hogy *a válság erőforrássá válik Heidegger számára.*

A válságban, kétértelműségben, labilitásban való kitartás Heidegger személyes életében éppúgy kitérített szerepet játszott, mint a filozófiájában. Heidegger valláshoz való viszonya is ezt a kétértelműséget, válságosságot mutatta. Katolikusként nevelkedett, s a katolikus egyház ösztöndíjai tették lehetővé a középiskolai és az egyetemi tanulmányait. Megpályázott egy katolikus elkötelezettségű katedrát a freiburgi egyetemen, melyet végül nem nyert el.⁵⁰ 1919-ben azonban levélben közölte korábbi mentorával és barátjával, hogy eltávolodott a katolikus teológiától.⁵¹ Az evangélikus valláshoz egyre több szál fűzte, felesége, Elfriede Petri porosz evangélikus család gyermeke, a gyerekeiket protestáns hit szerint keresztelték, Marburgban jó barátságba keveredett Rudolf Bultman-nal, akivel több közös szemináriumot is tartottak, többek között Lutherről. Ezzel együtt Heidegger nem vált protestánssá, megmaradt ebben a nyitott labilis viszonyban a két felekezet irányában.

Ha Heidegger filozófiai megnyilatkozásait tekintjük arról a kérdéstről, hogy miként viszonyul a filozófia módszertanilag a hithez és a teológiához, akkor hasonlóan ellentmondásos, válaszokat kapunk. Löwith az irt levelében magát keresztény filozófusnak írja le,⁵² ugyanakkor ugyanebben az időszakban a filozófiát úgy írja le, mint amelynek a tevékenysége kívül van a hiten: „A filozófus nem hívő.”⁵³ „[A] hit – leglényege szerint mint sajátos egzisztencial lehetőség – halálos ellensége marad a lényegileg a *filozófiához* tartozó és ténylegesen nagyon is változó *egzisztenciaformának*.”⁵⁴

⁴⁹ Szüleiről a következőképpen ír: „ők az élet olyan elnyomorodottságába (Lebensverküppelung) nőttek bele (hineinwachsen), amiből senki sem fogja őket kiragadni” – Martin Heidegger/Elfriede Heidegger: *i. m.* 79. A szélesebb távlatokat is hasonlóan látja: „népünk szellemileg-lelkileg sokkal inkább elszegényedett, mint amennyire a jövőben anyagilag el fog szegényedni.” – Uo. 85. sk.

⁵⁰ „1916. június 23-án megszületett a döntés a katolikus filozófiai tanszék két esztendeje üres vezetői székének betöltéséről. A döntés csalódást okozott a fiatal Heideggernek, aki két évig esélyesnek érezhette magát. A bizottság Joseph Geysler münsteri nyilvános egyetemi tanárt választotta.” – Rüdiger Safranski: *i. m.* 104.

⁵¹ A sokszor idézett sorok így hangzanak: „Ismeretelméleti belátások, melyek átnyúltak a történeti megismerés területére, problematikussá és elfogadhatatlanná tették számomra a katolicizmus rendszerét – ám nem a kereszténységet és a metafizikát (ez utóbbit új értelemben véve) [...]” – Hugo Ott: *Martin Heidegger Unterwegs zu seiner Biographie*. Frankfurt am Main 1988. 106.

⁵² „A fakticitásomhoz tartozik az is [...] hogy »keresztény teológus« vagyok.” – Martin Heidegger/Karl Löwith: *i. m.* 53.

⁵³ Martin Heidegger *Az idő fogalma*. Bp. 1992. 28.

⁵⁴ Martin Heidegger *Újfelzók*. Bp. 2003. 66. sk. Vö. még Uő: *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung*. Hrsg. von W. Bröcker és K. Bröcker-Oltmans. Frankfurt am Main 1985. 195. sk.; Uő: *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*. Hrsg. von P. Jaeger. Frankfurt am Main 1979. 110.

Hogy is lehet Heidegger egyszerre keresztény filozófus és elvi ateista?⁵⁵ A labilitás, válság elég nyilvánvaló, *a heideggeri pozíció sajátossága, hogy ő benne marad ebben a kétértelműségben, e kétértelműséget és eldöntetlenséget ki akarja aknázni az alkotás során.*

Heidegger kijelentései sok esetben éles kritikáját adják a kor intézményeinek, elsősorban az egyetemnek és a politikai intézményeknek.⁵⁶ Mint már láttuk, Heidegger szerint az állami életet a teljes céltalanság, üresség és értékidegenség uralja, az egyetemeket is zűrzavar és középszerűség jellemzi. Eközben azonban nyilvánvalóan fontos célja is az intézményalapítás, elsősorban azon a területen, ahol kiismeri magát, s amelyet az egész társadalom szempontjából kiemelkedően fontosnak tart, az egyetemen. A már megkövült intézményeket károsnak tartja, úgy véli, hogy ezek a személyiségben rejlő lehetőségek kibontakozását akadályozzák. A válság visszaviszi az intézmény tagjait a keletkezés pillanatához, lehetővé válik számukra, hogy eredeti módon viszonyuljanak az intézményükhöz, mintegy újraalapítsák azt, s az intézmény eleveenségét ezzel biztosítsák.

A válságban, kétértelműségben való tartózkodás pozitív követelménye több alapvető szinten is megjelenik Heidegger számára: egzisztenciális szinten, konfesszionális kérdésekben, beleértve a katolikus-evangélikus közötti feszültséget, illetve a filozófia elvi ateizmusának kérdését is, továbbá intézményes szinten, ebben az időben elsősorban az egyetem és tudomány vonatkozásában tekinti Heidegger a válságot pozitív, előremutató jelenségnek.

Ezek után nem lepődhetünk meg túlságosan, hogy ha a fiatal Heidegger filozófiájában a válságnak mint erőforrásnak és a válságra nyitott, arra éber személyiségnek is meghatározó szerepét láthatjuk

A fiatal Heidegger újra és újra visszatér a kérdésség szerepének kiemelésére. A kérdésség (Fraglichkeit) nem pusztán azt jelenti Heidegger számára, hogy a filozófia kritikai tudományként megkérdőjelez minden előzetesen adott vélekedést, meggyőződést, ahogy ezt például Descartes vagy Husserl megtette, hanem elsősorban azt, hogy az ember egzisztenciális értelemben eleve kérdésségben van, s ezt a kérdésséget kell a filozófiának elevenen tartania. A kérdésség elsősorban ontológiai s nem ismeretelméleti probléma Heidegger számára. Szerinte az emberi lét a legmélyebb szinten kérdéses,⁵⁷ s a filozófia feladata ennek a kérdésségnek a feltárása és mozgató erővé tétele. A filozófia maga is e kérdésség révén létezik, a filozófia mozgásterét alapvetően meghatározza, hogy milyen mélyen képes e kérdésséget magáévá tenni. „A filozófia tulajdonképpeni fundamentuma a *kérdésség* [...] radikális egzisztenciális megragadása” és az „így értett szkepticizmus kezdet és ez az igazi kezdete és vége a filozófiának”.⁵⁸

⁵⁵ A rendkívül összetett problémakört itt csak jelezni tudjuk, talán érdemes néhány mondatot idézni Heidegger önéletrajzi jelegű írásából: „S ki is akarná félreismerni, hogy egész eddigi utamon a kereszténységgel való csöndes-hallgató szembesítés kísérlet – szembesítés, mely nem valamiféle ötletszerűen felkapott »probléma« volt és ma sem az; hanem a legsajátabb eredetnek: a szülői háznak, az otthoni vidéknek, az ifjúságnak a megőrzése – s tőle való fájdalmas eloldódás is egyben.” – Martin Heidegger: *Besinnung*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt am Main 1997. 415.

⁵⁶ 1933-ban még indulatosabban beszél a szétzúzandó polgári intézményekről, többek között az egyetemekről. „[a] polgárság szellemét és a polgárság által működtetett »szellemet« (kulturát) egy szellemi nemzetiszocializmus bázisán szétromboljuk (zerstört wird).” – Martin Heidegger *Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931-1938)*. 136. „Az egyetem új alkotmányára van szükségünk, amely a szellemi politikai vezetést biztosítja – és mi célból? Nem valami meglévő »felépítése« és újrafestése, hanem az egyetem szétrombolása (Zerstörung) céljából. Ez a »negatívum« azonban csak akkor fejt ki hatást, ha az egy új nemzedék nevelésének a feladatát magára veszi.” – Uo. 115.

⁵⁷ Heidegger a *Lét és időben* több szinten mutatta be az egzisztencia kérdéses mivoltát, kezdte a szorongás elemzésével, majd a halál felé való lét és a lelkiismeret analízisével tárta fel az emberi ittlét semmisségét, elemi kérdésségét. A *Lét és időben* is nyilvánvalóan e fenomének irányába történő nyitás jellemezte Heidegger filozófiáját, s az így kinyert tapasztalatok biztosították a filozófiai kifejtés talaját és kibontakozását.

⁵⁸ Martin Heidegger: *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles*. 35.

Ebben az összefüggésben értelmezhető, hogy Heidegger a teoretikus viszonyulást háromféle szükségszerű labilitással jellemzi. Az első. „a környezeti világbeli és a teoretikus élet közötti ingadozás és szenvedés ettől az ellentétől”,⁵⁹ vagyis a teoretizáló beállítódás nem tud kiszakadni az életvilágból, miközben mégis egy radikálisan eltérő, objektiváló szemléletet érvényesít. A feszültség szükségszerűen van jelen a teoretikus élet történetitlenítő, élettelenítő, objektiváló tendenciái és aközött, hogy a teoretikus élet is élet, az emberi egzisztencia egyik megvalósulási módja.

A második labilitás arra vonatkozik, hogy a teoretizáló beállítódás hajlamos elkülönülni a művészet, vallás, politika dimenziótól; Heidegger ezt a leválást is szükségszerűen labilnak tekinti,⁶⁰ vagyis e három szféra – művészet, politika, vallás – elkülönülését a tudománytól soha nem tekinti teljesnek, s inkább egy válságos, feszültségteli viszonyt tételez köztük. Ha ezt a filozófiára és Heidegger munkásságára vonatkoztatjuk, akkor elmondható, hogy különböző időszakokban igen élesen merültek fel ezek a labilitások a művészettel, a vallással és a persze a politikával szemben. Számunkra itt az a különösen érdekes, hogy a filozófiának a politikához fűződő viszonyát Heidegger már 1919-ben e keretek között, vagyis egy kölcsönösen egymásra vonatkoztatott, labilis, feszültségteli viszonyként értelmezte.

A harmadik labilitás a pusztá befogadás s a kreatív újragondolás közötti feszültségre vonatkozik: „*Ellentét* [...] a magasabb receptivitás és a produktivitás között. [...] Az áthagyományozott elveszti hagyományjellegét, most ezt kell átélni; igazi (echt) kérdés.” (uo.) Ez az ellentét, melyet a kuhni tudományfilozófia is az előtérbe állított,⁶¹ a hagyomány és az újítás ellentéte Heidegger intézményekkel kapcsolatos ambivalens viszonyát is meghatározza. Az érdekes itt is az, hogy Heidegger nem akarja feloldani az ellentétet,⁶² hanem kitartani benne s erőforrássá alakítani azt. „E labilitások szükségszerűek. A módszer révén nem szabad ezeket kikerülni.”⁶³

A kérdésesség, a válság fenntartásának fontos útja a történetileg érvényesnek tekintett értelmek leépítése, destrukciója. A fiatal Heidegger által kidolgozott fenomenológiai destrukció programja azt célozza meg, hogy a leülepedett, megkérgesedett értelem-összefüggéseket, melyek a mindennapiságot éppúgy uralják, mint a filozófia és a tudomány bevett módjait, leépítse és mintegy sajátá tegye. *A destrukció éppen abba az eredetszférába vezet vissza, melyet a kérdésesség ural.* A destrukció programjának ugyanakkor van még egy nagyon fontos előfeltevése, hogy az értelmek, melyekben a nyugati filozófia és tudomány jelenleg tartózkodik, a görög gondolkodásban születtek. A destrukció azt is lehetővé teheti Heidegger reményei szerint, hogy egzisztenciális és történeti keletkezésükben megragadhatja ezeket az értelmeket, s ezáltal előkészítheti ennek az eredeti alapításnak az ismétlését.⁶⁴

⁵⁹ Martin Heidegger: *Zur Bestimmung der Philosophie*. Hrsg. von B. Heimbüchel. Frankfurt am Main 1987. 214.

⁶⁰ „A többi élményvilágról való leválás veszélye (művészet, vallás, politika stb.)” – Martin Heidegger: *Zur Bestimmung der Philosophie*. 214.

⁶¹ Thomas Kuhn: *A lényegi feszültség: hagyomány és újítás a tudományos kutatásban*. = Schwendtner Tibor – Ropolyi László – Kiss Olga (szerk.): i. m. 53–67.

⁶² Ahogy egyébként Kuhn sem: „az esetenként szinte elviselhetetlenné fokozódó feszültség fenntartásának képessége nevezhető a legmagasabb szintű tudományos kutatás egyik elsődleges kellékének. [...] A sikeres tudós igen gyakran egyszerre tradicionális és tekintélyromboló.” – Thomas Kuhn: i. m. 54. skk.

⁶³ Martin Heidegger: *Zur Bestimmung der Philosophie*. 214.

⁶⁴ „»Ismétlés«: ennek értelmén múlik minden. A filozófia magának az életnek egyik alapmikéntje, úgy, hogy a filozófia az életet tulajdonképpen mindig megismétli, visszahozza (wieder-holt), a veszendőbe menésből (aus dem Abfall) visszaveszi, mely visszavétel maga mint radikális kutatás – élet.” – Martin Heidegger: *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles*. 80.

A kérdésesség ugyanakkor – a lehetséges praxis szempontjából – eldöntetlenséget is jelent, azt, hogy az *egzisztencia nem egy megállapodott életforma részese, vagy éppen kiesett egy ilyen életformából, és éppen várakozik, nyitva tartja az értelemképzés és a döntés szféráját*. A kérdésesség a várakozással, kivárással áll szoros összefüggésben. Emiatt az éberség különös jelentőséget kap a fiatal Heidegger filozófiájában. „A hermeneutikában egy lehetőség képződik az ittlét számára, önmaga számára megértővé válni és lenni. Ez a megértés [...] az ittlét éberléte saját maga számára.”⁶⁵

Az éberlét és a megfelelő pillanatra való várakozás problémája az 1920-ban tartott vallásfenomenológiai előadásokban is fontos szerepet játszott. Pál leveleit elemezve Heidegger az őskeresztény egzisztenciális beállítódást próbálta rekonstruálni, azt a módot, ahogy az őskeresztény közösség tagjai a parúziára, Isten eljövételére várakoznak. Pál első thesszalonikiakhoz írt leveléből idézve⁶⁶ ábrázolja az őskeresztény időtapasztalatot,⁶⁷ amelynek egyik lényege a kiszámíthatatlanra való várakozás.

Heidegger Arisztotelész-interpretációjában kairológiainak nevezi ezt a várakozásteli, nyitott egzisztenciális beállítódást.⁶⁸ „A kairológiai – »idő« (Das Kairologische – »Zeit«). Csendesen ülni, várni tudni, azaz időt adni a világban és annak történelmében. A faktikus életnek megvan a maga ideje, amely rábízott, melyet a faktikus élet különbözőképpen birtokolhat. Megőrzi a várakozásban, óvásban. [...] Amikor az időt nem birtokoljuk, hanem hagyjuk magunkat általa birtokba venni, az a történelmi (das Geschichtliche) [...]”⁶⁹ E kissé vázlatos szöveg több fontos belátást tartalmaz. Többféle módon viszonyulhatunk az időhöz, aszerint, hogy miként éljük az életünket. Kairológiainak nevezi Heidegger azt az egzisztenciális módot, amely az egzisztencia döntés és cselekvés előtti állapotában mintegy kitart, ezt az állapotot óvó módon fenntartja. E tartózkodási mód ráhagyatkozik az időre, nem birtokolja azt, ahogy a mindennapiságban megpróbáljuk beosztani, kihasználni, betölteni a rendelkezésre álló időkeretünket. „A történeti” válik így hozzáférhetővé – mit jelenthet ez? Valószínűleg azt, hogy ez a beállítódás lehetővé teszi a valódi történelmi pillanat észlelését, a döntés és cselekvés idejének felismerését.

Következtetések

Tulajdoníthatunk-e politikai értelmet a fiatal Heidegger filozófiájának? Ebben az időszakban pártpolitikai elköteleződésnek nyoma sincs a filozófus leveleiben, igaz, e tekintetben a legfontosabb levelezés, melyet az öccsével, Fritzcel folytatott, még nem jelent meg. Ugyanakkor nem is ez az igazi kérdés számunkra, hanem az, hogy a tanulmány elején körvonalazott módon rekonstruálhatunk-e jól azonosítható politikai értelmet Heidegger levelezésében és filozófiájában.

⁶⁵ Martin Heidegger: *Ontologie (Hermeneutik der Faktizität)*. Hrsg. von K. Bröcker-Oltmans. Frankfurt am Main 1988. 15.

⁶⁶ „az Úr napja úgy jön el, mint a tolvaj éjjel.” – 1Thessz. 5,2.

⁶⁷ Martin Heidegger: *Phänomenologie der religiösen Lebens*. Hrsg. von M. Jung, T. Regehly, C. Strube. Frankfurt am Main 1995. 112.

⁶⁸ Heidegger kairoszfogalmához ld. Fehér M. István *Őskeresztény élettapasztalat és eszkatológikus idő*. Magyar Filozófiai Szemle 2011/4. 55. évf. 31. sk.; Kerekes Erzsébet: *Az idő kairológikus jellege a heideggeri hermeneutikai fenomenológiában*. Kvár. 2013.

⁶⁹ Martin Heidegger: *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles*. 139.

A fiatal Heidegger filozófiája tekinthető-e válasznak arra, ahogy a filozófus az első világháború elvesztését és a Német Császárság összeomlását megélte és felfogta. Erre a kérdésre – a fenti elemzések alapján – egyértelmű igennel felelhetünk.

Ezt a politikai értelmet elsősorban abban az egzisztenciamódban találhatjuk meg, melyet Heidegger nagy erővel tárt elénk. Az emberi egzisztencia létéből következően válságos természetű. E válságosság, kérdésség mint alapvető egzisztenciamód arra utal, hogy a körülöttünk lévő világ elviselhetetlen és fenntarthatatlan. Elviselhetetlen az állam, a fő kulturális intézmények, köztük az egyetem, de beszűkültnak és megnyomorítotttnak találja Heidegger az eredeti életvilágbeli létmódokat is. A válságban való kitartás politikai értelme az eltökélt várakozás és az éber nyitottság a megfelelő pillanatra. A politikai és tudományos intézmények túléltek magukat, értelmük destrukcióra szorul, alapításukat meg kell ismételni,⁷⁰ ehhez az eredeti értelmüket meg kell találni.

Heidegger önmagát túléltnak és emiatt halálra ítéltnek látja Németország fő intézményeit, ugyanakkor egyelőre nincs tartalmi válasza arra, hogy milyen módon lehetne ezeket újrászervezni, milyen értelmek mentén lehetne új intézményeket létrehozni. Amit kínál, az nem konkrét, tartalmi politikai válasz a feszítő kérdésekre, hanem egy *egzisztenciamód, melyet leginkább a félajzott ijhoz hasonlíthatnánk. Azt üzeni, hogy ne elégedjete meg látszatomegoldásokkal, ne adjátok oda magatokat e túlélte intézmények mechanikus gyakorlatainak, hanem várjatok, s legyetek éberek!* E feszült várakozás és tetterre kész éberség, amely minden bizonnyal a háborús nemzedék beállítódását is kifejezi, azt mondja, *itt vagyunk, elszántak vagyunk, türelmesen várakozunk arra a pillanatra, amikor történelmivé válhatunk.*

History of Philosophy – Politics – Biography. Paradigmatic Interpretations of Heidegger's Oeuvre

Keywords: history of philosophy, politics, biography, Martin Heidegger, sociology of knowledge

The paper is a response to the situation brought about in Heidegger studies by the publication of the philosopher's thought diaries. The first part of the paper offers an alternative to some of the established ways of writing a history of philosophy; this alternative approach considers a given philosophical oeuvre as a response to an existential-political situation as conceived by the philosopher and reconstructs it on such a basis. In the final part of the article, the approach is applied in the analysis of Heidegger's post-World War I philosophy.

⁷⁰ Ennek megfelelően Heidegger filozófiai erőfeszítéseinek jelentős része a filozófiatörténet destrukciójára, a görög filozófia replikázó ismétlésére irányult.